

Инж. Владимир ВУЈНОВИЋ

и

Инж. Михаило ЉУМОВИЋ

Услови и могућности за меринизацију оваца у Црној Гори

УВОД

МЕРИНИЗАЦИЈА, као мјера за квалитетно побољшање овчарства, старог је датума у неким земљама са јако развијеним овчарством. Она се и данас спроводи у неким крајевима Европе и ваневропских континената, у аридним и семиаридним подручјима, гдје постоје услови за производњу fine вуне, а гдје је заступљено груборуно овчарство. Међутим, у многим крајевима свијета, а нарочито у подручју интензивније пољопривредне производње (земље сјеверне и средње Европе, неке земље западне Европе, извјесна подручја Сјеверне Америке и др.) овчарство је упућено у другом смјеру, првенствено у правцу појачане производње меса, док је финоруно овчарство више потиснуто у подручја екстензивније пољопривреде гдје се обилује великим пашњачким површинама. Таква се подручја налазе у Аустралији, Новом Зеленаду, у неким крајевима Африке, у Аргентини и неким другим крајевима свијета. У тим подручјима производе се вишкови fine вуне и извозе у све крајеве свијета гдје се осјећа недостатак у мерино вуни за производњу финих тканина. Планинско овчарство, скоро у свим крајевима свијета, оријентисано је највећим дијелом на комбиновану производњу млијеко — вунна — месо, али ни једно својство није у довољној мјери развијено. Такво је овчарство и у нижим и сувљим предјелима, у земљама медитеранског подручја. У новије вријеме приступа се меринизацији оваца планинских подручја са суровијом климом, као што је закавказско подручје СССР-а, гдје су постигнути видни резултати.

Покушаји меринизације у Југославији датирају још од прошлог вијека, када се оваквим радом добила пашка овца, која се међу домаћим овцама из групе праменке одликује најфини-

јом вуном, па иако је далеко од правих мериноса. Утицај меринизације осјетио се и на данашњој приморској овци из околине Дубровника. Као што видимо, ова меринизација је извођена у мањем опсегу и на малом подручју. Нешто шире размјере меринизација заузима тек иза овога рата, јер је спровођена скоро у свима крајевима Југославије, па према томе и у Црној Гори. Како је овај покушај изведен без довољно система и без унапријед припремљеног плана, он је мање-више и пропао. Тако је и у Црној Гори, од меринизираних оваца у 1949 години на пољопривредном добру Капино Поље код Никшића, скоро све пропало. Остало је нешто крижанаца прве генерације од меринизације сјеничке овце која је изведена на пољопривредном добру Полимље у Иванграду, који и данас постоје на имању Завода за сточарство.

Сада се у свим крајевима Југославије приступа меринизацији на ширем подручју, а за то се користе овнови разних француских мериноса који се све више увозе. Ово због тога што је југословенско овчарство иако врло бројно, екстензивно и примитивно и у најглавнијим овчарским подручјима. Нарочито је мала производња вуне, а њен је квалитет слаб, па је због тога вуна неподесна за прераду. Овај подухват је у складу и са тежњама наше привредне политике која настоји да се што прије ослободи увоза вуне за коју се плаћају велика девизна средства. А како меринизација захвата подручје узгоја праменке, то се покреће питање меринизације оваца и у Црној Гори. Прије него пређемо на питање услова за меринизацију у нашој Републици, укратко ћемо размотрити стање и карактеристике садашњег црногорског овчарства.

У оквиру црногорског сточарства, овчарство по својој распрострањености и бројном стању заузима видно мјесто. Развијено је како у сјеверним планинским подручјима, тако и на југу, у подручју крша. У неким сјеверним крајевима (подручје Дурмитора) по својој укупној живој тежини приближава се живој тежини говеда. Иако такво стање није у читавој Црној Гори, гдје говеда чине око 66% тежине сточног фонда, овчарство, као саставни елемент сточарства, игра веома важну улогу. Може се са приближном тачношћу сматрати да овце на територији Црне Горе чине 1/4 укупне живе тежине стоке. И број оваца по квадратном километру површине врло је висок (око 60). По томе се Црна Гора равна са земљама са бројно најјачим овчарством. Међутим, привредни значај овчарства није довољно истакнут само наведеним цифрама, него овчарство треба гледати и са становишта правилног и потпуног искоришћења пространих пашњачких површина, које у Црној Гори чине преко 80% свих пољопривредних површина. Потпуно искоришћење ових површина везано је највећим дијелом за овчарство. Само ова чињеница би-

ла би довољна да истакне овчарство као важан и незамјенљив фактор за та подручја која би без њега била у привредном погледу скоро сасвим пасивна, а нарочито подручја високих планинских пашњака и пашњака крша који се говедима у потпуности не могу искористити.

Гледајући црногорско овчарство са другог становишта, узимајући притом у обзир производњу вуне, меса и млијека, закључићемо да је његово квалитетно стање врло слабо. Просјек количине вуне по једном грлу тешко би се могао рачунати више од 1,25 до 1,50 кг, меса 18 до 20 кг код свих категорија, а млијека преко 35 кг без онога што јагње посиса. Поред наведеног, квалитет вуне је лош, јер је у већини вуна врло груба, са изузетком рејона узгоја сјеничке овце и васојевичке руде, које имају нешто финију вуну. Узроци овако слабог квалитетног стања су многобројни и разноврсни, а највише леже у општој привредној заосталости Црне Горе, што је утицало и на културну заосталост пољопривредних произвођача. У оваквим условима и овчарење је примитивно. Оно је скоро у свим крајевима Црне Горе задржало полуномадски карактер. Због неразвијене привреде и малобројног градског становништва, овчарски производи користе се у највећој мјери за подмирење животних потреба самих произвођача, док су тржни вишкови код сваког овчјег производа незнатни. Није постојало стимулације ни од индустрије овчарских производа, да се ова производња усмјери у правцу појачања једног овчијег производа, што би неминовно утицало на квалитетно побољшање овчарства. Због тога се нијесу предузимале ни селекциске мјере, које би утицале да се овчарство отргне примитивности и ниској производњи. На ово су великим дијелом утицале и неповољне климатске прилике, које онемогућавају иоле интензивнији узгој. И сама структура пољопривредног посједа, гдје у највећој мјери преовладава ситни посјед, негативно се одражава на производњу већих тржних вишкова који би се створили усмјеравањем производње у једном правцу путем интензивнијег узгоја. Овако овчарска производња има више природни карактер, јер овчији производи служе сељаку да подмири само најосновније домаће потребе у исхрани и одјећи. У оваквим условима овца се претежно искоришћава за производњу млијека за домаће потребе, а у исте сврхе користи се и вуна, која, у примитивним условима живота пољопривредног произвођача, а нарочито оног у планини, замјењује тканине модерне текстилне индустрије. Па и да постоји сигурно тржиште за грубу вуну, тешко је одвићи нашег планинског сељака да вуну у највећој мјери не користи за властите одјевне предмете и да сву произведену количину износи на тржиште.

• Резултати рада на меринизацији која је неколико посљедних година спровођена у читавој Југославији, па дјелимично и у Црној Гори, не могу нам у потпуности указати на корист која се од меринизације може у будућности очекивати. Досадашња искуства на територији НР Србије показују да су резултати меринизације углавном позитивни. Укрштањем са мерином незнатно се повећала или смањила тежина домаће овце, већ према томе каква је била тежина домаћег соја у односу на мерино — расу, са којом се вршила меринизација. Тежина руна знатно се повећала код крижанаца прве генерације у односу на праменку, а у погледу финоће постигнути су сасвим задовољавајући резултати. Код мерино крижанаца сврљишка х мерино, према подацима Костића, тежина добивених крижанаца износила је 37,5 кг. према 36,4 кг. код сврљишке овце; принос непране вуне 3 кг. код крижанаца, 2,15 код сврљишке; финоћа вуне 25,89 код крижанаца, 36,60 код сврљишке. Укупна годишња млијечност код добивених крижанаца према истим подацима износила је 64,35 литара, према 90,50 литара код сврљишке овце. У другим огледима који се односе на резултате меринизације у Србији (Живковић, Ђеранић, Костић) износе се подаци за крижанце између сјеничке овце и мериноса који су добивени на огледној сточарској станици „Партизанске воде“ на Златибору и на Војном планинском добру у Хан Пијеску. Тежина сјеничке овце била је 40 килограма, са приносом вуне од 1,4 кг. Добијени мелези имали су тежину 37 кг, тежину руна око 2 кг., са просјечном финоћом око 25 микрона. Млијечност је износила 27 литара, без онога што посиса јагње. Мелези сврљишке овце (са 35 кг. тежине, 30 литара млијека и 1,8 кг. вуне) имали су, према истим подацима, тежину око 36 кг., 2,4 кг. вуне и 25 литара млијека, без онога што посиса јагње.

Подаци који се односе на меринокрижанце код Завода за сточарство у Иванграду малобројни су да би се из њих могли извести неки сигурни закључци. Ови крижанци потичу од сјеничке овце и мерино овнова, а добивени су на пољопривредном добру „Полимље“ у Иванграду. Просјечна тежина руна код ових крижанаца износи 1,3 кг. са варијацијама од 0,75 до 2,25 кг.; просјечна млијечност у току једне лактације око 36 или око 18 литара, не рачунајући оно што посиса јагње. Лактација је била доста дуга, јер је прелазила 200 дана код многих оваца. Но и млијечност је знатно варијирала па је код неких оваца достигала и 57 литара, са оним што посиса јагње. Немамо података о производним својствима оних оваца које су послужиле за укрштање са мериносима, али нам то приближно могу показати подаци на једном контролисаном стаду младих сјеничких оваца. Код овог је стада принос вуне износио 1,2 кг. у просјеку, а просјечна млијечност око 30 литара, без онога што посиса јагње, или око 56

литара у току читаве лактације која је у просјеку била нешто дужа него код мерино крижанаца.

Из наведених података види се да се укрштањем са мерином смањује млијечност за 25 до 30%, а у неким случајевима и до 40%, док се количина вуне и њена финоћа побољшавају. Поред тога, крижанци који потичу од сјеничке овце, имају нешто мању количину вуне, него они који потичу од сврљишке, пошто се ова посљедња одликује бољом обраслошћу.

Мерино крижанци

Резултати код мерино крижанаца код Завода за сточарство, знатно се разликују од резултата добивених у Србији, како по количини вуне, тако и по количини млијека. Врло је вјероватно да је ова разлика настала због тога што крижанци који припадају Заводу за сточарство, живе под нешто тежим условима него они у Србији и Босни. Они су смјештени преко читаве године на планинском имању Завода, поред пештерске висоравни, на надморској висини око 1.500 метара. Њиховој исхрани и њези није се поклањала пажња више него сјеничкој овци, па због тога ни резултати нијесу убједљиво позитивни, сем код финоће вуне која се побољшала као и код крижанаца у Србији. Сасвим незнатно је повећана и количина вуне, док се млијечност смањила за око 40% у односу на сјеничку овцу.

Било би погрешно доносити закључке о корисности меринизације само на основу података који су добивени у Црној Гори, јер су резултати из објективних разлога слабији него они у Србији и Босни. Било би, наиме, сасвим могуће и у Црној Гори постићи резултате као и у другим крајевима Југославије, само кад би се обезбиједила боља и квалитетнија исхрана и када би се њези и здравственој заштити крижанаца посветило више пажње. Јасно је онда да је за успјех меринизације неопходно обезбиједити боље услове живота, него што их има домаћа овца. То би се могло обезбиједити бољом и квалитетнијом исхраном, ако не концентра-

тима, а оно бар добрим ливадским сијеном. Њези би такође требало посветити више пажње, на тај начин што би крижанци за вријеме већих временских непогода остајали у овчарницима, јер је неоспорно да су осјетљивији од домаће овце, а нарочито у подручјима са влажнијом и оштром климом. За успјех меринизације била би неопходна и организованија ветеринарска служба, у циљу заштите здравља оваца, нарочито од разних паразитарних обољења, којима крижанци лакше подлежу.

Из свега што смо навели намеће се питање, да ли у Црној Гори постоје неопходни услови за масовнију меринизацију домаће овце и да ли би то имало већег економског ефекта? Сасвим је сигурно да је економски ефекат очигледан, ако се меринизацијом повећава количина вуне и побољшава њен квалитет, упркос томе што се производња млијека смањује за 40, па можда и за 50%. Рачуница изгледа овако: у Црној Гори постоји данас око 700.000 оваца, од којих се може добити око 1,050.000 кгр. вуне, рачунајући по 1 овци максимални просјечни принос од 1,5 кгр. Уз просјечну цијену од 650 динара по једном килограму, то чини 682.500.000 динара. Ако се сада претпостави да су ових 700.000 оваца мерино крижанци прве генерације, који би могли дати по 2,2 кгр. вуне, у томе случају би имали повећање количине вуне за око 490.000 кгр. Њеном продајом по истој цијени, као и домаће вуне, добили би нешто око 1,001.000.000 динара, што претставља добит од 318.500.000 динара. Међутим, цијена вуне мерино крижанаца је за око 50% скупља него домаћа вуна, па би у томе случају по овој рачуници имали чисту добит од 637.000.000 динара.

Са производњом млијека ствар је обрнута. Ако се рачуна да од 700.000 свих оваца у Црној Гори има 560.000 музних, онда би од њих могли добити 22,400.000 литара у току једне године, рачунајући по овци 40 литара, без онога што посиса јагње. То износи око 896.000.000 динара. Примјењујући исту рачуницу код мерино крижанаца, рачунајући годишњу млијечност на 28 литара, онда би добили 15,680.000 литара млијека, што продајом по 40 динара по литру износи 627,200.000 динара. Овдје би губитак износио 268.800.000 динара, а одбијањем ове суме од добитка на вуни, опет би имали чисту добит од 368,200.000 динара.

Меринизација оваца, гледана кроз наведене цифре које се ослањају на податке који су добивени у огледима вршеним у Србији, била би бесумње корисна, не само за нашу привреду, него и за оног индивидуалног одгајивача оваца, који овчијим производима подмирује своје најнеопходније животне потребе. Чак и уз мање повећање количине вуне, ова производња би за сељака била рентабилна због тога што би се цијена вуне меринокрижанаца знатно подигла изнад цијене домаће вуне. Будуће смјернице су такве, и то би био најважнији стимулус произвођачима, па макар

имали и половину губитка у млијеку. Овај губитак у млијеку не би се много одразио на нашу укупну производњу млијека због тога што удио овчијег млијека у укупној производњи млијека у Црној Гори не износи више од 15 до 18%. Међутим, питање је колико би наш сељак са садашњим схватањима прихватио ову мјеру и какви су природни услови за одржавање нормалне производње код крижанаца онако како су то огледи у Србији показали. Чињеница је да је врло тешко сломити конзервативна схватања наших сељака који тешко примају новине, а нарочито оне које се тичу пољопривредне производње и специјално модернијег узгоја у сточарству. Због тога би сељаци и меринизацију са резервом примали, иако имају тежњу за финијом вуном, када је у питању губитак већих количина млијека, које претставља основу исхране сеоског становништва у нашим планинским крајевима. Тешко би се сељак одлучио и на то да сву вуну даје на тржиште, а да не производи домаће тканине, што свакако са кратком меринском вуном у условима домаће прераде не би могао радити. Друго је питање какви су нам природни услови за извођење меринизације у најширем обиму. Сигурно је да нијесу најбољи. Код нас се још увијек овчари примитивно, а овце живе под неповољним приликама исхране, смјештаја и његе и поред тога што у многим крајевима Црне Горе постоји традиционална љубав за гајење оваца. Тешко је вјеровати да би се мерински крижанци могли свуда одржати и давати високи принос када у многим мјестима за исхрану нема чак ни довољно сијена слабијег квалитета гдје је слаб, а ветеринарска заштита недовољна. О томе нам довољно говоре и резултати који су добивени код Завода за сточарство и поред тога што смо рекли да се на основу њих не могу изводити коначни закључци. Напомињемо само то да су ови крижанци држани као што овце држи један бољи, имућнији сељак. А какви би тек резултати меринизације били у слабијим условима држања?!

Меринизацију би, према нашем мишљењу, требало за прво вријеме спроводити у Црној Гори само гдје за то постоје повољнији услови. Засада би се то могло извести код неких државних установа и задруга које за ово имају боље услове. На приватном сектору само ондје гдје сељак показује изразиту вољу, али под условом да и ту постоје потребни услови. Уосталом, ми сада и не располажемо довољним бројем меринских овнова да би могли приступити меринизацији већег броја оваца и на ширем подручју. Но ако би се меринизација спровела и на мање објеката, није сигурно да би успјела, ако се не би извршиле све претходне припреме, као што су: обезбјеђење довољних количина сточне хране, добар смјештај, сигурно особље, здравствена заштита и др. Поред овога, треба обезбједити тачну евиденцију јагњења, контролу поријекла, контролу развитка — бар у мањој мјери,

контролу млијечности домаће овце и контролу млијечности мерино крижанаца када се почну мустити; контролу производње вуне и друга својства. Без таквих основних података ми не би могли доћи до закључка да ли је меринизација корисна или не. Ако би се меринизација на овако одабраним пунктовима са успјехом извршила и истовремено се показала као рентабилна, онда би се и код наших сељака ломила конзервативна схватања, јер би он лако прихватио све оно од чега има видљиве користи. Сељак би се тако привикао и на примјену модернијих и рационалнијих узгојних метода, па би жртвовао и већу производњу житарица када би му се боље исплатило да на овим површинама сије у већој мјери сточно пићно биље.

За меринизацију груборунних оваца наша земља се ослања на увоз мериноса из Француске. Увоз је оријентисан на неколико мериноса: *Mérinos Rambouillet*, *Mérinos Rrécose* (раностасни мерино), *Est Mérinos* (источни меринос или виртембершка овца) и *Mérinos d' Arles*. Немамо у својој земљи већих искустава у погледу избора између ова 4 мериноса који треба да послуже за оплемењивање праменке у Југославији. Засада се могу дати само извјесне препоруке, базиране више на основу испитивања тјелесне праће и производних својстава ових раса у вези са условима живота у оригиналном одгајивачком подручју.

Merinos Rambouillet је, бесумње, најизразитији претставник оваца за производњу fine вуне која је прворазредног квалитета. Његова је добра особина што је доста отпоран и прилагодљив за многа различита климатска подручја. Животиње ове расе су средње тежине (овце 30 до 35 кгр., овнови 55 до 60 кгр.), са приносом вуне око 5 кгр. код мушких и 3 кгр. код женских грла. Млијечност је слабије развијена. Мерино *Rambouillet* би могао послужити за меринизацију оваца у свим крајевима Црне Горе, а нарочито у сувљим подручјима.

Merinos rrecose се такође одликује фином вуном, мада не као код *Rambouillet*-а. Од првог је нешто крупнији, јер су овнови тешки 100 до 120 кгр., овце 55 до 65 кгр. Код овог мериноса боље је развијено својство производње меса. Обраслост вуном је добра (руно је тешко 7 до 8 кгр. код овнова и 5 до 6 кгр. код оваца). У Француској се узгаја у подручјима интензивније пољопривредне производње, а према мјесту узгоја разликују се три типа: соасонски, шампањски и шатијонски. Шатијонски тип је најситнији, али и најотпорнији, јер је подручје Шатијона сиромашније од претходна два. Овај меринос је доста прилагодљив разним климатима, али за успјешан узгој боље му одговарају подручја интензивније пољопривреде. У Црној Гори могао би доћи у обзир за мелиорацију праменке у нешто равнијим и плоднијим подручјима као што је на примјер Долина Лима. Но и за ово треба узети само шатијонски тип.

Est Mérinos (источни меринос, виртембершка овца) поријеклом је из Њемачке, али је већ дуже времена удомаћен и аклиматизован у Француској, у Алзасу и Лотринији под горњим називом. Ово је крупна овца, са просјечном живом тежином одраслих овнова од око 100 кг. а ова тежина достиже и 120 кг. Одрасле овце тешке су 60 — 70 кг. Ова раса је одлична за комбиновану производњу вуна-месо, иако месне партије нијесу развијене као код изразито месних раса или као код прекоса, јер су прса доста узана, а ни бутови нијесу изразито развијени. Месо је иначе одличног квалитета, са рандманом око 54% код одраслих грла.

Виртембершка овца

Источни меринос добро је обрастао вуном, али су глава и ноге испод карпалних и скочних зглобова обрасле само длаком. Руно достиже тежину од 7 кг. код одраслих овнова и 4,5—5 кг. код оваца. Вуна је фина, сортирента АА—А—АВ са рандманом 45—47%. Својство млијечности је, такође, добро развијено, што се може закључити по великом прирасту јагњади за вријеме сисања и по способности оваца да одгоје двоје јагњади, јер су близанци доста чести. На 100 оваца у просјеку се добија 115 јагњади.

Овце ове расе добар дио године живе на паши и то на самој фарми с прољећа и с јесени, док преко љета иду на пашу у сусједне департамне на даљину до 300 км., прелазећи дневно по

15 км., што нам свједочи о великој способности ове овце за дуга путовања. На исхрану је доста скромна јер многи фармери не дају концентрате за зимску исхрану, него само боље сијено грамина и легуминоза.

Виртембершку овцу Југославија увози за оплемењивање праменке, па се за ово највише користи у брдским и планинским крајевима Хрватске и Босне. Према овоме би била подесна и за оплемењивање неких крупнијих сојева праменке у планинским крајевима Црне Горе, као што је језеропивска овца.

Mérinos d' Arles (Merinos de Crau) бројно је најјача раса у Француској за производњу fine вуне, а распрострањена је у околини града Арла у јужној Француској. Ово подручје је суво и кршевито, са мало обрадивих површина које се наводњавају и користе за производњу сточне хране или за неке друге културе. Овај меринос није крупан (овнови 55—60 кг.; овце 35—40 кг.). Од Rambouillet-a се разликује по мањој крупноћи, по мање набораној кожи, по нешто слабијој обраслости вуном и по лакшем руно, које је у просјеку тешко код оваца око 2,5 кг., са рандманом око 35%. Вуна је fina, скоро као код Rambouillet-a.

Mérinos d' Arles је првобитно настао од једне француске локалне расе из околине Арла утицајем шпанских мериноса, али још увијек није узгојно дотјеран као Rambouillet или Presose, јер је доста неуједначен. У надокнаду за ово одликује се великом отпорношћу, плодношћу и dobrим способностима за производњу млијека. Постоје чак и стада арла која се музу. Како је узгојно подручје ове расе сиромашно и држање је екстензивно. Преко зиме, с прољећа и јесени, стада арла пасу на сувим и кршевитим пашњацима Кроа, а преко љета се пребацују на Алпе, на висину изнад 1800 метара, па иду и до 3000 метара. Тамо се врши и јагњење. Смјештај у Алпима је само на отвореном простору, јер нема овчарника. Зимска исхрана је доста оскудна и састоји се само од сијена и сламе.

Од прошле године Југославија увози са осталим мериносима и Арлес. За оплемењивање праменке користи се у околини Сврљига у Србији и у неким крајевима Босне. Према својим особинама, за Црну Гору најбоље би одговорио за суво и топло подручје крша, гдје се год узгаја ситна овца, као што је на примјер зетска жуја.

Поред наведених француских раса са којима се ради на меринизацији праменке у Југославији, у неким крајевима употребљаван је и коридал. Резултати рада са овом расом у Србији били су слични онима са мериносима, само што је вуна крижанаца била нешто грубља. Ово је аустралиска раса, која је настала укрштањем мериноса са једном енглеском месном расом. За коридала проф. Легу истиче да је то још неустаљена раса.

Што се тиче познате француске расе l'ile de France, која се скупа са мериносима увозила у Југославију, искључиво за покушај поправке производње меса код цигаје, не би је ниуком случају требало употребљавати за меринизацију праменке, једно што је то изразито месна раса са грубљом вуном од мериноса, а, друго, што је прилагођена најинтензивнијим условима шталског одгајивања.

Наравно, све ово што смо рекли о француским расама може послужити само као оријентација приликом одабирања расе из увоза, уколико се жели покушати са меринизацијом на појединим пунктовима у Црној Гори.